

פטריוטיות בגרסה מגדרית: שירותן של בנות היישוב בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה

תמי רזי

ענת גרנית־הכהן, אישה עבריייה אל הדגל: נשות היישוב בשירות הכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה, יד יצחק בן־צבי, ירושלים, 2011, 420 עמודים.

חיה מור (מרקובסקי), אם לשלוש בנות, בחרה להדגיש – בדבריה הכנים לפני מזכירות כפר יהושע, המושב שבו התגוררה, ואשר בדומה לתנועות הקיבוציות באותן שנים הסתייג, ככל הנראה, מגיוסן של נשים לצבא הבריטי – את תרומתן של השירות הצבאי לתחושת הערך העצמי של הנשים ולשאיפתן להביא לידי ביטוי את יכולותיהן ואת כוח השפעתן: 'עכשיו, בייחוד, יש לאישה הזדמנות להבליט גם בשטח הגיוס את עצמיותה [...] האישה עומדת לרוב מן הצד, גם באשמתה־היא וגם בגלל המסורת המלווה אותנו תמיד [...] ועכשיו יש לאישה הזדמנות יוצאת מן הכלל למלא תפקיד כה חשוב' (עמ' 159).

ציטוט זה, אחד מציטוטים יפים רבים השזורים בספר המקיף והיסודי הזה על התנדבותן של נשים בנות היישוב היהודי לשירות בחיל העזר של כוחות היבשה הבריטיים, אט"ס (ATS, Auxiliary Territorial Service) בשנים 1942–1946 (הספר דן גם בתקופה שקדמה לגיוסן, ממאוס, 1941), חושף מעט מהסיבות המורכבות שהניעו למעלה מ־3,000 נשים, בהן גם בנות ארבעים ואף יותר, להתנדב לשרת בצבא קולוניאלי זר ששלט בארצן. הדגשת הממד הלאומי־מגדרי בהתנדבות לצבא הבריטי בדברים המובאים לעיל מעידה על טיבו של השיח על שירות זה, הן של המצדדים בו הן של המתנגדים. נדמה כי השיח, שהיה רווי בדיונים לוחטיים על ערכו החיובי או השלילי של שירות צבאי של נשים, דחק אל השוליים את העובדה הפשוטה שמדובר היה בראש ובראשונה בשירות בצבא קולוניאלי כובש בשנים שבהן גברה דווקא ההתנגדות ביישוב לשלטון המנדטורי בפלשתינה־א"י. כמוכן, לא רק

נשים התנדבו לשרת בצבא הבריטי. כפי שמציינת גרנית־הכהן, כ־25,000 גברים מהיישוב היהודי התגייסו לשירות. יחד עם הנשים מנו המתנדבים כשישה אחוזים מאוכלוסיית היישוב. אלה אינם מספרים מבוטלים, ולאור זאת מפתיע לגלות כמה מעט דובר כנראה בתקופה עצמה, ובדיעבד גם במחקר זה, על הסתירה המובנית שבין המאבק הלאומי לבין ההתגייסות מרצון לשירות בצבאו של השליט הקולוניאלי, אשר החל מאמצע שנות השלושים הלך ונתפס יותר ויותר כפרו־ערבי וכאנטי־ציוני. גרנית־הכהן מסבירה בקצרה בדברי המבוא לספר כי עם פרוץ המלחמה התלבט היישוב היהודי בסוגיית המשך המאבק בשלטון המנדטורי או לחלופין בריכוז המאמצים במאבק משותף עם בריטניה באויב הנאצי והכריע, כידוע, לטובת המאבק המשותף. לטענתה, תקוות התנועה הציונית הייתה כי העיתוי של יצירת כוח צבאי יהודי נוכח שואת יהודי אירופה יסייע לציונות להפוך לגורם משמעותי בזירה הבינלאומית. ואכן, מדובר היה במצב ייחודי שלא דמה כלל להקשרים קולוניאליים אחרים בתקופה שבהם לחמו 'ילידים' לצד כובשיהם (לרוב בכפייה), אך דווקא משום כך נדמה שראוי היה להעמיק יותר את הדיון בקונפליקט הנאמנות שנוצר ביישוב היהודי עם פרוץ המלחמה, ובמשמעויות של השירות בצבא קולוניאלי בהקשר הכללי ובוודאי בהקשר המגדרי.

כך למשל מוזכר בקצרה, בפרק המוקדש להיכטים מגדריים של השירות הצבאי, כיצד אף על פי שהסיעוד היה המקצוע העיקרי שבו הועסקו נשים בצבא, ועל אף תלונות רבות של המגויסות בנות היישוב היהודי, הן שירתו כאחיות מעשיות בלבד, כולל נשים שהיו אחיות מוסמכות. לטענת המחברת מדיניות זו 'הייתה קשורה, כנראה, לחשדנות בצבא הבריטי כלפי מגויסים מארץ ישראל, ועמדה בניגוד למצג האחדות והשוויון שביקשה התעמולה הבריטית להקנות לעמים באימפריה' (עמ' 190). דוגמה זו חושפת טפח מן המורכבות של השירות של בנות (ובני) היישוב היהודי בצבא הבריטי – ששררה, מתברר, גם מעברו הקולוניאלי של המתרס. מורכבות זו נדונה בהרחבה יחסית כמעט אך ורק בפרק המוקדש לכמה מאות נשים מקרב המגויסות לצבא הבריטי שהיו חברות ה'הגנה' ומיעוטן חברות הלח"י. אמנם נשים אלה היו מיעוט בקרב המגויסות לצבא הבריטי, אך ייתכן מאוד שהקונפליקטים שהן חוו, גם אם באופן קיצוני יותר, מטבע הנסיבות, לא פסחו גם על בנות היישוב 'מן השורה' שהתנדבו לשרת בצבא הזר. בפרק זה דנה המחברת בנאמנות הכפולה של קבוצת נשים זו ובאתגרים שהציבה בפניהן, אם כי בפועל נאמנות הייתה נתונה בבירור לארגונים שאליהם הן השתייכו. חלקן היו מעורבות בפעילות בלתי לגלית ואף מסוכנת, כגון הברחת נשק ואנשים. פעילות זו שימשה באורח כמעט פרדוקסלי הזדמנות להוכיח את מסירותן לאומה החדשה, מסירות שעל פי רוב נמנעה מהן האפשרות להפגינה במסגרת הלאומית של היישוב היהודי, כפי שהבהירה זו היטב חיה מור, בדבריה המצוטטים לעיל. ייתכן שבפרדוקסים מעין אלה היה טמון סוד הקסם של השירות דווקא בשורות הצבא הבריטי. בפרק משנה מעניין במיוחד, הדין במניעיהן של המתנדבות לשירות צבאי, טוענת גרנית־הכהן כי מרבית המתנדבות לאט"ס ראו בכך אפשרות להפגין את הפטריוטיות שלהן.

התפנית המפתיעה שעשה רגש הפטריוטיות בהקשר זה מהקשרו הלאומי המוכר לזירה שלכאורה אמורה לעמוד בסתירה לרגש זה – הצטרפות מרצון לצבא הכובש – מעידה על הנסיבות ההיסטוריות והמגדריות הייחודיות של השירות הצבאי של בנות היישוב בצבא הבריטי. המאבק המשותף באויב הנאצי והידיעות הראשונות על השמדת יהודי אירופה, שהגיעו אל היישוב בשלהי 1942 וראשית 1943, היו הכוח המניע, המוצהר לפחות, של רבות מן המתנדבות לשירות בצבא הבריטי, כפי שכתבה להוריה אחת המגויסות: 'מפני שבת ישראל אני לכל אחיותי הנרדפות והמושפלות והאנוסות, מימי פרעות ת"ח ות"ט. בכל הפוגרומים ובכל הרדיפות' (עמ' 120). בטקסט חזק זה, שבו אף מופיעה הזדהות מגדרית, מוסבר המהלך הלוגי שאפשר למגויסות להסיט את רגש הפטריוטיות מן ההקשר הארצישראלי אל זה היהודי. ואף שהמאבק באויב הנאצי ודאי לא היה עניין לנשים בלבד, נדמה, על פי האופן שבו מתוארת השתלשלות העניינים בפרק זה בספר (וגם באחרים), כי בנות היישוב נזקקו לו יותר מאשר עמיתיהן הגברים, על מנת להצדיק – בפני עצמן ובוודאי בפני סביבתן – את ההחלטה להתגייס לשורות הצבא הבריטי. טענה זו לא מופיעה מפורשות בספר עצמו. אך כפי שמציינת גרנית־הכהן כמעט בהערת אגב, גיוסן של הנשים החל דווקא בתקופה שההתנדבות של הגברים בני היישוב לצבא הבריטי הייתה בנסיגה משמעותית, בתגובה על יתרון שהשיגו בעלות הברית בלחימה החל באמצע 1943.

נדמה שעיתוי זה, שמן הסתם לא היה אקראי, מעניק מפתח חשוב נוסף בפענוח ההקשר המגדר־הלאומי של התנדבות בנות היישוב לשורות הצבא הבריטי, הקשר המשמש מסגרת הדיון המרכזית של הספר. הבחירה שעשתה המחברת במסגרת זו אינה מובנת מאליה, אף שלכאורה מתבקש והגיוני לדון בסוגיה זו דרך הפריזמה הכפולה של מגדר־לאום, כפי שקורה לעתים קרובות מדי בכל מחקר המערב נשים והקשר לאומי ו/או צבאי. הסיבה לכך היא שהזיהוי האוטומטי המוטעה בין נשים למגדר (שעליו עמדה כבר מזמן ההיסטוריונית והסוציולוגית ג'ואן ואלאך סקוט) מונע לעתים תכופות דיון אנליטי והיסטורי בקטגוריה זו ובקשרי הגומלין המורכבים שהיא מקיימת עם קטגוריות נוספות, כגון לאום או מעמד. גרנית־הכהן מצליחה להימלט על פי רוב ממלכודת זו ומחקרה מעניק מקום מרכזי לפרשנות ולהסבר הנסיבות וההקשרים ההיסטוריים, המגדריים והלאומיים שניצבו ביסוד תופעה ייחודית זו בהיסטוריה הציונית. ועדיין, היה מקום לחדד יותר את הדיון באופנים המורכבים, ואף הפרדוקסליים, שבהם דווקא הנתיב של השירות בצבא הבריטי היה זה שבנות היישוב אשר בחרו להתנדב לשירות פילסו לעצמן. הן עשו זאת כדי למצוא מקום – לא היה זה דבר מובן מאליה – לבטא בו את שאיפתן לתרום לאומתן החדשה, להנכיח עצמן כאזרחיות שוות זכויות, להילחם לא רק נגד האויב הנאצי אלא גם נגד הדעות הקדומות והשמרנות המגדרית של החברה היישובית ביחסה לנשים ולתבוע מחברה זו, בשם הקורבן שהקריבו, את מה שנמנע מהן בשל היותן נשים.

במיטב המסורת של כתיבה היסטורית פוזיטיביסטית – המבוססת על מגוון מרשים מאוד של ארכיונים ומקורות ראשוניים, שחלקם נחשפים לראשונה במחקר זה, כגון יומנה

המעניין של מפקדת האט"ס במזרח התיכון וכן ראיונות עם מתנדבות לשעבר (ואף שניים עם מפקדות בריטיות) וארגונם של כל אלה לנרטיב מובנה ומהודק – פורשת המחברת לפני הקוראות והקוראים את סיפור השירות הצבאי של בנות היישוב בצבא הבריטי. יתרונו של ספר המבוסס על עיבוד מוצלח של עבודת דוקטורט בולט לטובה גם בחיבור חלוצי זה. הוא מפגין את אורך הנשימה, את הדקדקנות ואת ההתעמקות בפרטים השמורים כמעט בלעדית למחקרים (הטובים שבהם) הנעשים במסגרת לימודי דוקטורט, ובפרט בהיסטוריה, מחקרים שקשה לשחזר את תנאיהם המיוחדים בשלבים מאוחרים יותר של כתיבה. במחקר זה בולט, לצד ההתבססות הנרחבת ונטולת פשרות על מקורות ראשוניים, גם הניסיון, שאינו אופייני במיוחד למחקרים היסטוריים, ודאי לא מהזן הפוזיטיביסטי, לשלב תאוריות עם מחקרים המעניקים הקשר השוואתי לדיון בסוגיות המרכזיות של נשים, מגדר ולאומיות. ההקשר ההשוואתי והדיון התאורטי, למשל בסוגיית השירות הצבאי והזהות המגדרית, מסייעים להבנה מורכבת יותר של הייחוד של מקרה זה, לצד נקודות ההשקה עם הקשרים היסטוריים אחרים. עם זאת, הבחירה לעתים מזומנות למקם את הדיון ההשוואתי דווקא בהערות השוליים של הספר, מרחיקה ומעמעמת מעט את ההקשרים שיוצרת המחברת בין הסיפור המקומי לבין זירות היסטוריות וגאוגרפיות אחרות. כיוון שהדיון ההשוואתי עדיין אינו שכיח בהיסטוריוגרפיה של היישוב והציונות, יש בספר זה תרומה חשובה מאוד, שאמנם לא מוצתה עד תום, ליצירתה של תמונה שלמה יותר ובוודאי היסטורית יותר של הסיפור הציוני.

פרקי הספר מאורגנים בשלושה שערים ערוכים כרונולוגית. יוזמת הגיוס, השירות הצבאי על היבטיו השונים, שהוא גם ליבת הספר, ולבסוף השחרור מן הצבא, שער שהוא גם בבחינת סיכום והערכה של השירות הצבאי של בנות היישוב בצבא הבריטי, על מעלותיו וחסרונותיו בעיקר מבחינת השפעתו על מעמד הנשים בחברה היישובית. אופטימיות מאפיינת את השער הראשון של הספר, שבו מתוארת באהדה מוצדקת פעילותן המרשימה של מועצת ארגוני הנשים, ובעיקר של מי שעמדה בראש מועצה זו – הדסה סמואל הבלתי נלאית, שגרנית-הכהן מכנה 'השושבינה הראשית' (עמ' 41) של מפעל התגייסות זה – על מאבקן העיקש בהתנגדות לגיוס הנשים לצבא הבריטי בקרב חלקים מן החברה היישובית. אופטימיות זו מתחלפת בשער השלישי בהערכה פסימית למדי של השפעתו של מהלך המפכני זה על חברת היישוב ובפרט על מעמדן של הנשים בחברה זו. באחרית הדבר לספר כותבת גרנית-הכהן: 'בתום השירות הן חזרו לחברה שלא שינתה את תפיסותיה הבסיסיות הפטריארכליות באשר למקומן של נשים בחברה, וגם הן מצדן לא שינו את תפיסתן באשר למקומן של הנשים בחברה. לפיכך, חוויית השירות הצבאי לא הביאה לשינוי חברתי' (עמ' 363). למקרא השער המרכזי של הספר – שבו מתוארים בהרחבה ובתנופה מכלול התהליכים, ההתמודדויות, הקונפליקטים הפנימיים כמו גם החיצוניים שחוו המתנדבות, יחסיהן עם חברותיהן, עם המפקדות הבריטיות ועם משפחותיהן, ובעיקר כבדת הדרך המשמעותית שנדרשו לעבור

על מנת להתגייס לצבא ולהתמיד בשירות בו – קשה שלא לחוש צער ותחושת החמצה על כך שזו מסקנתה המפוכחת והבלתי נמנעת של המחברת. קשה גם שלא לחשוב על החברה הישראלית בהקשרים עכשוויים יותר וקשה להימנע מן המסקנה שככל הנראה טמון פרדוקס בלתי פתיר ברצון לזכות בזכויות אזרחיות שוות דווקא באמצעות השירות הצבאי. ייתכן גם שחברה החיה על חרבה, אם מכורח ואם מרצון, לעולם לא תוכל להיות חברה שוויונית – מגדרית, מעמדית או אתנית.

